

Date: 1st June-2026

**“I. YUSUPOV SHIGARMALARINDA KORKEM SUWRETLEW
QURALLARINIŇ QOLLANIW OZGESHELIKLERI”**

Abdullaeva Ziyada Yaumutbaevna

Qaraqalpaqstan Respublikası, Qońırat rayonu 1-sanlı texnikumı

Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı pání oqıtıwshısı

Annotaciya: Bul maqalada qaraqalpaq ádebiyatınıń iri tulǵası Íbrayım Yusupovtıń poeziyasındaǵı kórkem súwretlew quralları (troplar) úyreniledi. Shayırdıń qosıqları hám poemalarında keń qullanılǵan metafora, teńlew, epitet hám janlandırıw sıyaqlı kórkemlew quralları mısallar tiykarında talqılanadı.

Gilt sózler: Poeziya, trop, metafora, epitet, teńlew, janlandırıw, kórkemlik, stil, poetika.

Kórkem ádebiyattıń, ásirese poeziyanıń tásirsheńligin hám estetikalıq mánisin asırıwda kórkem súwretlew qurallarınıń ornı oǵada girewli esaplanadı. Qaraqalpaq ádebiyatınıń klassik shayırı Íbrayım Yusupov óz shıǵarmalarında sóz marjanların sheberlik penen dizgen, hár bir sózdıń kórkemlik júgin asıra alǵan shayır sıpatında belgili boldı. Shayırdıń poetikalıq tilin baqlasaq, tábiyat qubılısları menen insan psixologiyasınıń kórkem súwretlew quralları arqalı birlesip ketkenligin kóremiz. Onıń dóretiwsılıǵı — qaraqalpaq ruwxıylıǵınıń altın gáziynesı, milliy namamızdıń eń joqarı perdesi desek qátelespeymiz. Ibrayım Yusupov haqıyqatında da, qaraqalpaq ádebiyatı degen úlken saltanatlı saraydıń sárdarı edi.

Shayır dóretiwsılıǵınıń tiykarǵı ózegi — xalıqtıń tariyxıy táǵdiri, turmısı hám keleshekke bolǵan bekkem isenimi. Ol ápiwayı xalıq arasınan shıǵıp, dástúriy qaraqalpaq ádebiyatın zamanagóy poeziya tili menen baylanıstıra bilgen hâqıyqıy sóz ustası boldı. Onıń lirikasında Berdaq shayırdıń dárti, Ájiniyazdıń hikmetleri jańasha tús alıp, xalıqqa ruxıy azıq berdi.

Shayırdıń poeziyası adamdı tereń oylanıwǵa, turmıs qubılıslarına filosofiyalıq kózqaras penen qarawǵa úyretiwi menen qunlı. Onıń qosıqlarındaǵı tábiyat súwretleniwi, ápiwayı miynet adamınıń tulǵası hám tuwılǵan jerge bolǵan sheksiz muhabbat ıqlasbentlerdiń júegin tolqıtpay qoymaydı.

Shayırdıń sezimlerde tolı poeziyası kórkem súwretlew qurallarınıń eń jaqsı úlgerine bay. Shayırdıń “Qaratal” qosıǵı balalıǵı birge ótken qaratal menen sahyırdıń ishki sáwbeti orın alǵan. Shayır bizge ápiwayı tererektey bolıp kóringen daraqtı shayır balalıǵınıń “janlı guwası” retinde “janlandıradı”.

Qulaǵımnan ketpes ele tuwısqa talım,

«Shayır bol» dep maǵan talay *sıbırlaǵanıń*.

Shayır “Sálem joqdur” qosıǵı da xalqımızdıń sóz sıyqırına bay leksikasımızdıń sóz marjanların dizgen

Date: 1st June-2026

Kelmeli ketpeli zaman,
Bizden ótip sizden qalǵan.
Men *ǵárip* dártıńnen jańǵan,
Biydártlerge báleń joqdur.

Shayırdıń “Shógirme” qosıǵı da ájayıp kórkem sózlerdi ózine jámlegen. Shayır milliy bas kiyimimiz shógirmeniń qaraqalpaq xalqınıń uzaq ásirlerdegi ótmishi menen baylanıstıradı.

Árebi, shiyrazı baylarda boldı,
Seni kiyip olar toylarda boldı.
Murnı aspanda, kewli aylarda boldı,
Dáwiri *shım-shıtırıq* bolǵ’ai shógirme.

Bul qatarlar metanimiya hám epitetlerdi ózinde jámlegen shayır qosıqlarınıń eń sulıw úlgilerinen edi. Í.Yusupov óz qosıqlarında ápiwayı hádiyse hám zatlardı janlı súwretlew ushın epitetlerden jiyi paydalanadı. Shayırdıń epitetleri tek sırtqı belgini emes, bálki ishki máni-mazmundı ashıwǵa xızmet etedi, mısalı: «Ǵárip kooperativ», «gúńrengen gúz» hám t.b.

Kórkem súwretlew qurallarınan biri bolǵan metafora Ibrayım Yusupov poeziyasında eń kóp ushırasatın kórkem qurallardıń biri desek qátelespeymiz. Shayır abstrakt túsiniqlerdi obrazlı etip kórsetedi. Mısalı, watan, baxıt, muhabbat sıyaqlı túsiniqler obrazlı metaforalar arqalı beriledi. Metafora oqıwshını oylanıwǵa shaqıradı hám shıǵarmanıń ideyalıq mazmunın tereńlestiredi. Shayır metaforalar járdeminde adam menen tábiyat arasındǵı úylesimlikti kórsetedi.

Shayır óz sezimlerin súwretlewde teńewlerden de sheber paydalanǵan. Teńewler shayır ushın obrazdıń belgilerin anıǵıraq ashıp beriwge xızmet etedi. Mısalı, adamdı búrkitke, quyashqa, gülge teńew arqalı onıń kúshin, gózzallıǵın yamasa qádirin kórsetedi. Shayır ómirdi “máńgi aǵıp turǵan bulaqqa” yamasa “ulken joldıń kárwanına” uqsatadı. Sonıń menen birge, “Ómir ázelgi muǵallım” degen sıyaqlı qatarlar metaforalıq oylawdıń joqarı úlgisi bolıp tabıladı. Shayırdıń qosıqlarında óz milletine bolǵan perzentlik maqtanıshı hám pátli júregi urıp turǵanday tuyıladı. Ol qaraqalpaq tiliniń bay imkaniyatlarınan sheber paydalana otırıp, sózden sawatlı súwret saldı.

Ibrayım Yusupovtıń qaraqalpaq tiliniń ishki imkaniyatların sheberlik penen ashıp berip, onıń qosıqları tek gáp dizbegi emes, bálki hár bir sóziniń óz ornı, óz salmaǵı bar úlken bir kórkem súwretlewler galereyası edi.

Aldıńnan qarasam artıń *awıqtay*,
Qaptaldan qarasam túriń *ǵawıqtay*,
Qısta sáwirlegen *tıyetawıqtay*
Samal qaqsá hánkiyeseń shógirme.

Bul qatarlardǵı teńewler jay ǵana súwretlewler emes, al biraz, yumor, biraz shınlıqtan ibarat bolǵan kórkem sóz saplawı edi.

Qaraqalpaqtı kóp maqtama kózimshe,
Qarmaqqa tez qabatuǵın *balıqpan*.

Date: 1st June-2026

Hár kimniń bar ázzi jeri ózinshe,
Shortanımday ańqıldaqław xalıqpan.

Bul qatarlardagı teńew, metafora hám metaniyalar qosıq mazmunın ashıp beriwde shayırdıń sóz óneriniń kórkemliginen sheber paydalanǵanına ayqın mısál bola aladı.

Shayırdıń tábiyat haqqındaǵı shıǵarmalarında janlandırıw usılınıń da óz ornında sheber qollanılǵanlıǵın kóriwge boladı: mısalı, samaldıń “sırlasıwı”, dárıanıń “sóylewi”, aǵashlardıń “terbeliwi” sıyaqlı obrazlar tábiyattı tiri janday etip kórsetedi. Bul usıl oqıwshını tábiyat penen jaqınlastıradı hám shıǵarmalardaǵı emosional tásir di kúsheytedi.

Tábiyat qubılıslarına, jansız zatlarǵa insaniy qásiyetlerdi beriw Í.Yusupov dástúrlerine tán ózgeshelik desek te boladı. Mısalı: “*Shımbaydıń jolları jılap jatır*”, “*Aral tolqınları gúńrenedi*”, “*Samal dápter betlerin ashıp, sabaq oqıydı*”.

Shayırdıń iri dúretpeleriniń biri bolǵan “Poseydonnıń gázebi” shıǵarmasında bir qatar belgili súwretlew qurallarınıń bay úlgi erin ushıratıwǵa boladı. Shıǵarmanıń tiykari tolıq allegoriyaǵa qurılǵan. Poseydon-bul tek grek mifologiyasındaǵı suw patshası emes, al, Aral teńiziniń , pútkil tábiyattıń insan qatallıǵına , biypárwalıǵına qarsı qáhári, narazılıǵınıń simvolı. Antikalıq miflik obrazdń kirgiziw arqalı shayır Aral trageditasın dúnya júzilik mashqala sıpatında kórsetiwdi maqset etken. Bul shıǵarmada janlandırıw usılı da oǵada tásirli qollanılǵan, teńiz, tolqınlar janlı tárizde sáwlelndirilgen. Teńizdiń suwı tartılıp, qurıǵan túbi «ash qasqırday ulıydı», tolqınlar «adamzattan ókpelep, gúńirenedi».

«Apat kiyatır» dep *jılar* ızıńlap,
Jap boyında quwraq qamıslar sesti...
Ketip barar suw *tulparın* jetelep,
Teńiz jattı ishke tartıp iyrimin...

Shıǵarmada shayır Poseydonnıń gázebin hám ekologiyalıq apatshılıqtıń kólemin súwretlew ushın giperboladan paydalandı. Poseydonnıń úzebinen jer silkinedi, kók aspan tútinge toladı, duzlı shańlar pútkil jer júzina tarqaladı .

Poemadaǵı metaforalar bolsa úlken filosofiyalıq mazmun ushın xızmet etedi. Araldıń qurıp qalǵan túbi «duzlı qarıstan» dep ataladı, duzlı boranlar «tábiyat jazası» sıpatında súwretlenedi. Shıǵarmadaǵı tragediyalıq ortalıqtı jaratıwda epitetler de keń qollanılǵan. «Gázepli teńiz», «soqır siyasat», «jaralı dúnya» hám «aynıǵan zaman» sıyaqlı epitetler shıǵarmadaǵı asshı haqıyqattı ashıp beriwde úlken rol oynaydı.

Atomlarǵa saldıń ilim *qurıǵın*,
Kosmostıń *túńligin* ashar sırıǵın.
Bir qol menen ómir *gúllerin* egip,
Bir qol menen *shashtıń* ájel urıǵın...

Ulıwma alǵanda I.Yusupovtıń «Poseydonnıń gázebi» shıǵarması kórkem súwretlew qurallarınıń eń jaqsı úlgi erin ózinde jámlegen bahalı shıǵarma esaplanadı. Shayır

Date: 1st June-2026

súwretlew quralların siyasıy-filosofiyalıq oy-pikirdi jetkerip beriw usılları sıpatında paydalana bilgen.

Juwmaqlap aytqanda, Ibrayım Yusupovtıń poeziyası — túbi biybaha hinji-marjanları menen tolı misli “ádebiyat” teńizi. Oǵan jetip barıw ushın tereń aqıl, ómirlik tájiriybe hám tınımsız izlenisler kerek boladı. Onıń qosıqlarındaǵı watandı súyiw, ana tiline degen húrmet hám insanıylıq sezimleri hárbir poeziya ıqlasbenti ushın ómirlik “kompas” bolıp xızmet etedi.

